ВИДАННЄ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

М. ТРОЦЬКИЙ

ЛИТОВЦІ

ВІДЕНЬ, 1917.

НАКЛАДОМ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні.

Етноґрафічна межа Литви починаєть ся на півночі на побережу Балтійського моря, там, де курляндська ґубернія межувала з Прусією, й тягнеть ся на просторі 30 кільометрів по морському берегу, потім іде приблизно по межі між ковенською та курляндською ґубернією; у віленській ґубернії литовська етноґрафічна територія займає північну частину свєнцянського повіту, західну частину віленського повіту, троцький і частину ошмянського повіту. В городненській ґубернії Литовці заселюють її північний куток. У сувальській ґубернії литовськими є повіти владиславівський, маріямпільський, волковиський, кальварійський, більша частина сейнського й частина сувалського. В Прусії Литовці живуть в північно-східній окраїні в скількости 121 тисяч і творять там 2% цілого місцевого населення. По статистиці 1897 р. в Росії жило 1,658.532 Литовців. В Енцикльопедичнім Словнику Брокгавза й Ефрона зазначено, що в північно-західнім краю живе 2,458.825 Литовців; разом з пруськими Литовцями й еміґрантами поза межами Европи литовський народ числить неменше 3 міліонів.

Національна територія Литовців обіймає понад 88.000 квадратових кільометрів; на ній Литовці творять навіть по російській статистиці 1897 р. 60% цілого населення. Поза тим тут живе 13% Білорусинів, 11% Жидів, 9% Поляків, лише 4% Москалів і 3% Німців.

Національна свідомість литовського народу є запорукою того, що число його членів не буде зменшувати ся на користь Москалів або Поляків. У містах литовської території число Литовців не зменшуєть ся, а постійно зростає.

Історична доля Литовців була довгі століття получена з історичною долею українського народу. Входячи в склад Великого Князівства Литовського, в 1569 р. (люблинська унія) Українці були получені через Литву з Польщею. Але получена з Польщею Литва мала свою широку автономію,

2

одною з головних підстав якої було литовське державне право, сформуловане в так званім Литовськім Статуті. Окрім того Велике Князівство Литовське мало свій окремий найвищий суд — литовський трибунал, своє військо, своїх вищих державних урядників і т. д. Але польські маґнати не дуже-то шанували литовську автономію й се було джерелом постійної внутрішньої боротьби між Польщею й Литвою. Польсько-литовські контрасти загострювали ся инколи до такого ступня, що в 1655 р. литовська шляхта під проводом Радзивилів видала формальний акт про відокремленнє від Польщі та про своє прилученнє до Швеції. Але вороги Швеції не допустили до побільшення її литовськими землями. По розпаді польського королівства майже ціла етноґрафічна територія Литви остаточно припала Росії в 1815 р. Обіцянки, дані Литовцям, шанувати права й привилеї, які мала Литва досї, російське правительство зламало дуже скоро найбрутальнійшим способом. Литву повернено в одну з багатьох нещасливих чужоплемінних російських провінцій. Російський гніт зробив ся тут так незносним, що багато Литовців взяло навіть участь у польськім повстанню 1831 р. проти Росії. Разом з знищеннєм польської автономії після сього повстання знищено й останки тих національних прав, які Литовці ще мали в сувалській ґубернії, що належала до Конґресової Польщі.

Окрім чисто національного гнету Литовці яко католики зносили й тяжкі реліґійні переслїдування. Спільний реліґійний гніт, який терпіли разом Литовці й Поляки з боку російського правительства, зменшував національну відпорність Литовців супроти Поляків, тому польонїзація Литовців прибрала тут ще більші розміри нїж русифікація. При загальнім переслїдуванню „інородців південно-західного краю“ російське правительство затушовувало ріжниці між Поляками й Литовцями, переслїдуючи їх часто яко „католиків“.

Дня 22 мая 1864 р. видано закон, по якому католики, себто Литовці й Поляки, не мали права дїставати посад, на яких вони могли мати близькі зносини з народом. Тим самим всї посади в державних і місцевих інституціях, при поліції, почтї, а навіть і в наукових інституціях на Литві зайняли „справжнї Росіяне“. Ся полїтика безмежної русифікації постійно збільшувала ся протягом 30 років і 20 лютого 1894 р. мінїстер комунїкації видав таємний циркуляр, аби всї зайняті на залїзницях, при річній комунїкації, битих шляхах і т. д. були „православними Росіянами“.

Нелїпше господарювали російські адмінїстратори й на селї. Дня 23 грудня 1865 р. видало правительство закон, що забороняв католицькій шляхтї, як польській, так і литовській, яка зрештою була вже дуже малочисельна, купувати маєтки в містї або на селї. Оренду обмежило правительство також на 12 років. Дня 20 лютого 1894 р. сї розпорядки поширено також і на протестантів, а навіть на тих Росіян, що оженили ся з особами „чужої віри“.

Земельна полїтика російського правительства супроти литовського селянства була инша. Воно старало ся відокремити селянство від останків литовської шляхти, а разом з тим відокремити в самім селянстві „покірних овець від упертих козлів“. Правительство видало 13 липня 1868 р. приказ, аби селяне, які хочуть набути землю, внесли просьбу до ґубернаторів і додавали до сього свідоцтво полїтичної „блаґонадїйности“.

Але, не зважаючи на сї перешкоди, по останнїм нещасливім польськім повстанню 1863 р., що сильно ослабило поміщиків і на Литві, литовські селяне набули собі досить велику земельну власність. У ковенській ґубернїї селянам належить майже стільки-ж землї, як і дїдичам. А в сувальській ґубернїї селяне мають тричи більше землї нїж дїдичі. Але всеж литовський селянин пересїчно має небагато землї, більш третини литовського селянства належить до малоземельних і безземельних. Се зясовує низьку зарібну платню на Литві й величезну еміґрацію; до самої лише Америки виїхало напр. в 1907 р. до 30.000 литовських селян. Еміґрація з Литви так само, як і з України, спричинена у великій мірі тим, що російське правительство навмисно держить поневолені нації в темнотї, а тим самим і не дає спроможности провадити добре своє господарство.

Супроти литовської мови в школї й громадських інституціях правительство провадило таку саму полїтику, що й на Українї.

Правда, в момент прилучення Литви до Росії просвіта на Литві не була так розвинена, як по Українї; унїверситет у Вільнї не був литовським огнищем науки. Русифікаційна полїтика заступила лише місце польонїзації литовського народу. Віленський унїверситет закрито в русифікаційних цїлях ще в 1832 р., разом з ним замкнено й багато середнїх шкіл, які удержувано почасти приватними засобами, й дуже багато низших шкіл.

Замісць сього правительство стало заводити російські школи, в першій мірі воно заснувало три духовні семинарії,

мужеські й жіночі ґімназії у Вільні, Ковні та Сувалках і проґімназії в Шавлях та Маріямполї, розумієть ся, всї з викладовою московською мовою. Лише в Сувалках і Маріямполї дозволено науку литовської мови, зрештою лише дві години тижнево. Релїґії вчили спочатку литовських дітей в рідній мові, але вже в 1871 р. мініїстер просвіти гр. Толстой завів московську викладову мову й для сього предмету.

Ранїйше в Литві були школи при кождій парохії, а крім того було багато приватних „мандрівних“ шкіл. Після прилучення до Росії сї всї школи заборонено під загрозою великої кари. Замісць того засновано російські школи в дуже обмеженім зрештою числї, на 10—20.000 мешканців припадала лиш одна школа.

Але й до сих шкіл, чужих для населення і мовою і вірою і складом учителїв, Литовцї майже цїлком не ходили, лише крайня потреба піднесення просвіти примусила їх згодом ходити до шкіл мінїстерства просвіти, а до церковних шкіл Литовцї і в останнїм часї майже зовсїм не ходили.

Не зважаючи на всї змагання російського правительства держати Литовців у темнотї й русифікувати їх, процент грамотних серед Литовців досить високий, а саме 52%. Литовські батьки уважали своїм національним обовязком хоч крадькома вчити своїх дїтей принаймнї читати по литовськи. Щодо того Литовцї можуть бути добрим прикладом для тих Українців, які не вчать своїх дїтей навіть і говорити в рідній мові, а тим менше писати.

В часї визвольного руху, коли литовський народ виборов собі деякі права на просвіту, в Литві почали засновувати багато приватних низших і середнїх шкіл, в яких вчили дїтей литовські вчителї й учительки.

Разом з тим почали засновувати в Литві й ріжного роду культурно-просвітні товариства. Важнїйшими з них було „Світло“ (Zilurys) в сувалській ґубернії з декількома тисячами членів. Воно мало кілька початкових шкіл з литовською викладовою мовою, жіночу ґімназію в Маріямполї й кілька бібліотек-читалень і т. ин. Напрям сього товариства — клерикальний. Через стару, міцну церковну орґанізацію се товариство позасновувало по цїлій Литві свої філії, числом до 50. Воно мало й свій тижневник — „Джерело“ (Szaltinis). Подібне-ж товариство „Сонце“ (Saulé) істнувало і в ковенській ґубернії, воно мало кілька шкіл для дорослих, курси для підготування учителїв, двоклясову

школу і т. д. В сувалській ґубернії істнувало крім того культурно-просвітне товариство „Світ“ (Szviesa), в якім зорґанізували ся поступові верстви населення; воно мало 18 філій, майже 700 членів, більше ніж 10 бібліотек-читалень, кілька театральних труп і хорів, між иншим воно займало ся і розповсюдженнєм поступової літератури в литовській мові. Далї треба згадати „Товариство розповсюдження литовських бібліотечок“, яке засновувало в глухих сторонах Литви невеличкі дешеві бібліотеки. Крім того у Вільнї заснувало ся „Литовське наукове Товариство“, що мало свій невеликий музей і бібліотеку. В літку 1907 р. зорґанізували ся два товариства литовських жінок, що прямували до осягнення прав для жінок.

Поруч з розвитком литовських національно-культурних товариств розвивала ся і литовська преса. Повстав цілий ряд литовських часописей. Видавали їх в більшости литовські товариства, які поруч з тим займали ся і видаваннєм литовських книжок. В 1910 р. в литовській мові видавало ся 44 періодичних видань. Не зважаючи на те, що в Росії жила головна маса литовського народу, там виходило лише 12 часописей, в Прусії — 9, в Америцї 21 і в Шотляндії 2. Відносна слабість литовської преси в Росії пояснюєть ся тим, що до кінця 1904 р. Литовцї мали майже так само мало спроможности друкувати щось в литовській мові, як і Українцї в своїй рідній мові. Незвичайний, порівнюючи, розвиток литовської преси в Америцї показує дуже яскраво, яка величезна маса Литовців мусїла втїкати до Америки від московсько-польської господарки на литовській землї.

До російської революції книжки й часописї для російської Литви друкували ся в сусїднїй Прусії (в Тільзітї) та звідси тайно перепачковували ся до Росії.

Яка маса литовських видань переносила ся до Росії, можна бачити хочби з того, що за час від 1891 до 1902 р. на пруськім кордонї російська поліція заарештувала 174.259 примірників найріжнороднїйших литовських видань, не числячи тих, які сконфіскували жандарми й поліція в самій країнї.

В розвитку литовської преси й видавництв всякого роду пруська Литва грала таким робом туж саму ролю для російських Литовців, що Галичина для російських Українців.

Коли світські книжки в литовській мові в межах Росії до 1904 р. були цїлком заборонені, друковано молитовники, хоч і в литовській мові, але московським письмом і роздавано їх навіть задурно простому народови, але Литовцї

рішучо спротивили ся заведенню московського письма й палили книжки, надруковані ним. Боротьба за власне письмо стала одною з важнійших основ національної боротьби Литовців і вони осягли своє; в 1904 р. царським указом дозволено Литовцям друкувати книжки латинським або, яким вони собі хочуть, письмом. І щодо сього Литовці можуть бути добрим зразком для Українців, у яких російське правительство старає ся відобрати їх національну правопись і замінити її московською правописю.

Більшість литовських часописей, що виходили в Росії, були тижневниками, крім того там виходило кілька місячників і лише один дневник. І щодо сього литовська преса подібна до української, а сю подібність можна пояснити тим, що як в литовськім, так і в українськім національнім життю визначну ролю грає селянська маса, що в будень не має спроможности читати. А до тогож, як Литовцям, так і Українцям доводило ся більше приготовляти народ до широкої національно-політичної боротьби ніж брати участь в щоденнім політичнім життю деспотичної Росії.

Видаваннєм литовських книжок займало ся переважно кілька спеціяльних видавничих товариств, найбільше з котрих мало до 5000 членів.

Перших початків литовської літератури треба шукати в народнїх піснях (dainos), в яких відбила ся і литовська мітольоґія і історія князївських часів. Перші литовські книжки духовного змісту були надруковані в половинї та кінцї XVI століття в Кенїґсберзї та Вільнї. Перші книжки світського змісту зявляють ся в XVIII ст., коли Христіян Дуоналейтис (1714—80) написав ориґінальну поему з життя литовського селянства п. з. „Чотири пори року“. Антон Стразденїс (1754—1834) писав свої натхнені піснї в щиронароднїм тонї, він же є і автором литовського гимну, який Литовцї співають і посьогоднї. Девятьнадцятий вік був особливо багатим в історії литовської літератури, в сїм часї писали визначні історики Симеон Даукантас, Юрій граф Пляттер, епископ Матіяс Волончевский, фільольоґ проф. кенїґсберзького унїверситету Фридрих Курматіс, відомий з своєї граматики литовської мови та словника, національний поет Вєношинский, Барановский, педаґоґ Івінский і т. д.

Але значну частину визначних литовських письменників притягнула до себе польська література; у відношенню до Литовців вона грала ту саму ролю, що московська література відносно Українців; Литовцї мали також своїх Гоголїв, Короленків, Мачтетів, Данилевських і таких инших,

що полишили свій народ і стали працювати на користь багатшого сусіда.

Найбільший польський поет А. Міцкевич був не лише родом Литовець; він любив свою вітчину, як небагато инших. Його кращі твори: „Ґражина“, „Конрад Валєнрод“ і „Пан Тадеуш“ взяті з литовського життя. Також і деякі инші польські письменники — Богуш, Нарбут, Сирокомля, Крашевский були Литовцями найчистійшої крови.

З молодих литовських письменників, що писали в литовській мові й були в тісних звязках з народом у своїй творчости, треба зазначити поета Петра Арминаса, публїциста, поета й композитора Вінкентія Кудирка, публїциста Павла Вишинского та фільольоґа ксьондза Яунїса.

Поруч з розвитком новійшої литовської лїтератури почав помітно розвивати ся і литовський театр. В останнїх же часах почало розвивати ся і литовське малярство та різьбарство. З малярів найбільш відомі Змудзїновічіус, Кальнокас, Варнас та Чурлїонїс; останнього узнала частина петербурзької преси за ґенїяльного маляря. З різьбарів та архитектів більш відомі від инших — Римша, Вівульский і Ярошевич. З композиторів відомійші Науялїс і Пйотровский.

Розвиток литовського мистецтва сильно спиняє те, що литовська шляхта спольонїзована, а простий народ має замало грошей, щоб набувати твори рідного мистецтва. Подібне-ж явище стрічаємо на жаль і між Українцями.

Новітнє національне відродженнє литовського народу почало ся в другій половинї XIX століття. Скасуваннє кріпацтва в 1861 р. (в сувалській ґубернії в 1864 р.) та здушеннє польського повстання в 1863 р. були переломовими пунктами в історії литовського національного відродження. Скасуваннє панщини дало спроможність селянству взяти участь у громадськім життю країни, а репресії російського правительства супроти польських дїдичів, які брали участь в повстанню 1863 р., зменшили польонїзаційні впливи на литовське селянство й дали йому більшу спроможність звернути свої національні сили і проти русифікаторів.

Селянство зробило ся основою національного відродження Литовців. Відокремлена кріпацтвом від впливів польської, а пізнійше і російської шляхти литовська селянська маса заховала в своїх надрах стару народню культуру. Коли після скасування панщини в другій половинї XIX століття селянство почало відогравати деяку ролю в суспільно-полїтичнім життю країни, почало ся і литовське національне відродженнє. З селянства вийшла молода литовська інте-

ліґенція, що не пішла на службу анї до Поляків анї до Москалїв, а стала працювати на користь власного народу.

Розвиток національно-полїтичного руху литовського народу поступав повільно й послїдовно наперед, маючи своєю підставою національно-культурне відродженнє Литовців. Праця молодої литовської інтеліґенції між народом зробила ся живійшою, коли в Прусії в 1883 р. почала виходити перша литовська часопись „Auszra“ (Зоря), присвячена справі національного відродження Литовцїв. Вона мала величезний вплив на розвиток литовського громадянства. Ся часопись займала ся в першій мірі національно-культурними литовськими справами й се дало спроможність Литовцям найріжнороднїйших полїтичних переконань згуртувати ся біля неї. Тут були й литовські радикали й соціялїсти й націоналїсти й клерикали. Полїтичні жадання „Зорі“ — „воля преси, право уживання литовської мови в суді, урядах, костелї та школї“ були спільними для всїх Литовцїв без ріжниці партій.

Відродженнє литовської преси стрінули ворожо, як Поляки, так і Москалї; цікаво, що останнї піднесли проти першої литовської часописї теж саме обвинуваченнє, яке пізнїйше піднесено проти цїлої української преси, а саме, що її піддержують Нїмцї.

„Зоря“ видержала цїлих три роки боротьби з непереможними обставинами і в 1886 р. її припинено з недостачі матеріяльних засобів на дальше її виданнє.

Але розвиток литовських видавництв не припиняв ся, а щораз більше поширював ся; видають ся ріжні литовські книжки, календарі, газети, проклямації, засновують ся тайні гуртки литовських студентів, ґімназистів, робітників і селян; розроблюєть ся й удосконалюєть ся литовська лїтературна мова, зароджуєть ся литовський театр, зявляєть ся цїлий ряд молодих письменників і публїцистів, сходять ся ріжнородні зїзди й орґанізують ся литовські полїтичні партії.

Сї партії, розумієть ся, були тайними та зносили тяжкі переслїдування російського правительства, але не зникали, а пересичували ся лише більшою ненавистю до російського правительства.

Треба підчеркнути, що осередком національно-полїтичного литовського руху була саме сувалська ґубернїя, яку Поляки так хочуть затягнути в межі власної „національної території“. Звідси литовський рух поширив ся на ковенську та віленську ґубернїю й незабаром охопив цїлу Литву. Сей

рух був загально-народнім і захоплював усї верстви литовського громадянства.

Основою національного руху Литовців, як згадувано, було селянство. З середньої кляси сього селянства головним чином вийшла й молода литовська інтелїґенція, щоб почала між ним жваву національну роботу.

Але світська й духовна інтелїґенція йшли недовгий час разом. Якийсь час спільно видавала ся від 1889 р. часопись „Verpas" (Дзвін), але коли вона почала прибирати радикальний напрям, більша частина духовенства відокремила ся від неї й почала видавати свій власний орґан. В литовськім громадянстві зазначили ся дві головні партії, радикально-демократична та клерикальна. Литовське духовенство з його прихильниками утворило потім „Союз литовських християнських демократів", програма якого поза спеціяльними національно-релїґійними жаданнями була подібна до програми російських конституційних демократів.

З другого боку з ґрупи, що видавала „Дзвін" в 1895 р., виступили деякі члени й утворили „Литовську Соціялдемократичну Партію", яка досить скоро увільнила ся від польського впливу й почала по 1896 р. видавати журнали лише в литовській мові, а не в двох мовах, литовській і польській, як ранїйше. Почавши свою працю в містах, Литовська С.-Д. Партія поширила її незабаром і на села.

Біля „Дзвону" лишили ся згуртованими лише радикали, демократи й націонал-демократи. Крім згаданого головного орґану вони почали видавати ще в 1890 р. для селян „Селянина", а в 1901 р. ще одну часопись „Новинки", далеку від усякої полїтики та присвячену головним чином задоволенню культурних потреб народу. Але й по виході соціяльних демократів склад партії показав ся за пестрим і вона розколола ся знову. В 1902 р. утворила ся радикальнійше настроєна „Литовська Демократична Партія", а в 1905 р. й „Національна Партія Литовців-демократів" з яскраво означеним національним характером. Одним з головних завдань сеї партії була всестороння охорона прав литовської мови. В тімже 1905 р. утворив ся і близький своїм напрямком до „Литовської Демократичної Партії" „Селянський Союз Литви", головною метою якого було боротп ся за землю та волю для безземельного й малоземельного селянства. Своєю програмою та діяльністю Литовський Селянський Союз був дуже подібний до відомого „Українського Селянського Союза". Подібно-ж до відповідної української фахової орґанізації був і „Союз учителів-Литовців", головний осередок

діяльности якого був у сувалській ґубернії. З головних жадань сього „Союза“ треба зазначити домаганнє націоналїзації всїх шкіл і унїверситету у Вільнї, а з точок політичної програми домаганнє автономії Литви.

В початку 1906 р. „Литовська Демократична Партія“ перетворила ся в „Партію демократів Литви“, себто чисто національну засаду в нїй замінено національно-територіяльною. Сфера діяльности партії поширила ся таким робом на всї нації, що заселюють литовську територію. В програму сеї партії прийнято постулят „вільної незалежної Литви“, що був конечним домаганнєм майже всїх литовських партій. В програмі-ж на близший час стояло лише домаганнє широкої демократичної автономії для етноґрафічної Литви з соймом у Вільнї, вибраним на основі загального виборчого права. Сей сойм мусїв би мати й право перевести аґрарну реформу в напрямі сконфіскування приватної земельної власности. Підчеркуємо се домаганнє Литовцїв щодо їх національного сойму не лише тому, що подібне-ж домаганнє виставили й українські партії в Державній Думі, а й тому, бо воно показує, що инші нації Росії мали так само мало довіря до центрального російського правительства, як і Українці, й не мали найменшого бажання дати йому право розпоряджувати ся їх землями.

Литовська соціял-демократична партія також змінила чисто національну засаду на національно-територіяльну й мала також у своїй програмі жаданнє самостійної Литви, яку соціяльні демократи уявляли собі в формі „литовської демократичної республики“ з соймом у Вільнї, полученої на федеративних основах з сусїднїми краями. Загалом же ся партія була розвинена досить слабо, головним чином тому, що сільські робітники були темні, промисл на Литві нерозвинений, а до тогож робітництво масами виселювало ся до Америки.

До визвольного руху в Росії Литовцї були підготовані лїпше від Українців. Вже в 1904 р. по цїлій Литві по селах і містах почали ся збори, спочатку тайні, а потім відкриті, на котрих обговорювали місцеві й загально-народнї потреби та приймали відповідні резолюції. Обговорені справи переносили ся пізнїйше на звичайні волосні та громадські збори й постанови переводили ся в життє орґанами місцевих самоуправ без особливого дозволу російського правительства.

В падолисті 1905 р. відбув ся у Вільні величезний зїзд Литовців, який народ назвав Великим Віленським Соймом. На сей зїзд зявило ся самих делеґатів від громад, волостей і сіл понад 1000 людей а разом з гостями понад 2000. Своє політичне становище супроти Росії Литовці означили в тім змислі, що царське правительство є найгіршим ворогом Литовців і инших поневолених націй Росії, против якого всї повинні солїдарно повстати.

З постанов зїзду найцїкавійшим являєть ся домаганнє автономії для етноґрафічної териториї Литовців і тих окраїн, котрі з національних, культурних і господарських оглядів тяжать до неї.

Цїкава також і резолюція щодо приєднання сувалської ґубернії до будучої вільної Литви; в кінцевім уступі сеї резолюції говорить ся: „З огляду на те, що Литовці з сувалської ґубернії на конґресі у Вільні одноголосно признали необхідність співробітництва з Литовцями инших ґуберній в боротьбі за автономну Литву, конґрес постановив, що Литовців сувалської ґубернії треба включити в автономну Литву.“ Разом з тим конґрес запропонував досить гострі засоби боротьби за литовську автономію, яких зрештою уживано в революційні часи і в багатьох місцевостях України, а саме: не платити податків, зачинити монопольки, не посилати дітей до московських шкіл, бойкотувати волосні суди й инші інституції в ґубернїях: ковенській, городненській і віленській, не давати салдатів, а як потрібно, то й уладити страйки всїх робітників у містах і по селах.

Далї конґрес постановив, аби урядовою мовою в усїх сїльських громадах була литовська мова. Щодо школи стверджено, що дотеперішня школа є лише знаряддєм знищення національности й релїґії, тому всї школи треба націоналїзувати, всї предмети мають викладати ся в рідній мові, а учителів повинно призначати саме населеннє.

Дуже гостро висловив ся конґрес і проти польської мови в церкві, жадаючи її заміни литовською мовою.

Після загальних засїдань конґресу відбули ся наради окремих ґруп і партій. Литовське духовенство трьох епископств зібрало ся на окрему конференцію, ствердило програму партії християнських демократів і прийняло кілька важних постанов щодо націоналїзації литовської церкви та повернення їй дібр, сконфіскованих російським правительством. Відбула ся також і окрема конференція делеґатів селянських громад, в якій взяли участь і члени демократичної

та соціял-демократичної партії. Союз литовських учителїв скористав з конґресу, щоб виробити на окремій конференції плян розвитку литовського шкільництва.

Як дуже постанови зїзду відповідали змаганням народу, видко з того, що вони з незвичайною швидкістю розійшли ся по цїлій Литві й виборцї поручали послам всїх трьох Дум домагати ся автономії Литви.

Російське правительство хоч і не признало конґресу леґальними зборами представників литовського народу, але було примушене рахувати ся з загрожуючим настроєм литовського народу й пішло на уступки.

Вже на другий день по конґресі віленський ґенерал-ґубернатор Фрезе видав поклик до литовського народу, в якім він признав справедливість деяких домагань Литовцїв, а головно дозволив на підставі манїфесту з 17 жовтня уживаннє литовської мови в народнїх школах і в громадських управах. Одночасно Литовцї дістали й деякі инші полегкости в національнім життю.

В часї виборів до Державної Думи Литовцї показали свою полїтичну зрілість; вони виступали на виборах або цїлком самостійно або спільно з демократичними елементами міст, себто з Жидами; анї з Поляками, що ворожо ставили ся до національного відродження Литовцїв, анї з Москалями вони спільно не виступали. Як в першій, так і в другій Думі Литовцї пристали до клюбу автономістів. В першій і другій Думі Литовцї мали 7 послів; до третьої по змінї виборчого закону вони змогли провести лише 4 своїх послів. Вони належали виключно до демократичних партій, від кадетів до соціяльних демократів, але не зважаючи на свою партійну приналежність, в литовських справах все виступали самостійно.

За десять років по здобуттю деяких національних прав литовський народ зробив величезний поступ на шляху свого національного розвитку. По цїлій Литві повстали нові школи, гарно збудовані церкви, щадничі каси, захоронки і т. ин. Майже в кождій селянській хатї тепер можна знайти часопись, неграмотних дуже мало, хиба старі люде. Деякі села майже цїлком зникли, а натомісць повстало багато самостійних поодиноких господарств, що розвивають ся, не тиснучи ся й не перешкоджаючи одно другому. А в більших селах і містах відбувають ся литовські вистави, концерти й наукові відчити, тамже повстало багато біблїотек і читалень.

Одною з найхарактеристичнійших ознак литовського відродження є буйний розвиток громадських орґанізацій усякого роду. По скасуванню варварських обмежень на Литві розросли ся, як гриби по дощі, товариства наукові, мистецькі, робітничі, студентські, добродійні, товариства тверезости, сільсько-господарські, фахові і т. ин. Литовське товариство народньої освіти „Saulé“, що має на цїли засновувати народнї школи й підготовлювати для них учителїв, має в Ковнї власний будинок, що коштує понад 100.000 рублїв.

Щоб мати представленнє про лїтературну продукцію Литовцїв в останнїх роках, досить переглянути катальоґ видавничої фірми Йосифа Завадского; там знаходять ся литовські книжки теольоґічні, фільософічні, історичні, поетичні, драматичні, белетристичні, фільольоґічні, фахові і т. д. книжки та часописї, що можуть задоволити всї верстви литовського населення.

Війна принесла Литовцям поки-що може нецїлковите рішеннє їх національної справи, але у всякім разї вже сотворила конкретні основи для сього. Цїлу російську Литву зайняли нїмецькі війська й вона зєднана таким робом з невеликою частиною литовського народу, що живе в межах Прусії.

Світову війну Литовцї стрінули, як то видко з попереднього, на досить високім ступнї свого національного розвитку. Литовський народ мав уже в початку війни розважливих і освічених мужів, які могли показати йому певний шлях у часї великої боротьби центральних держав проти московської навали. Нїмцї не були Литовцям анї чужим анї ворожим народом; від пруських Литовцїв у довгі роки російської неволї лила ся на російську Литву жива течія національної свідомости й відродження.

Російська преса поширювала між Литовцями так само старанно, як і між иншими народами Росії, байки про нелюдські насильства й жорстокости Нїмцїв, але Литовцї призвичаїли ся вірити не російській, а своїй власній пресї, а їх улюблені часописи „Viltis“, „Vienybe“, „Rygos Garsos“ нїчого подібного їм не оповідали та зявляли ся лише з білими плямами від конфіскат російської цензури. Так само мало вірили Литовцї й російським обіцянкам ріжних свобід по війнї. А до тогож і славнозвісна російська господарка в Галичинї з варварськими насильствами над Українцями показала Литовцям, чого можна чекати від побідної Росії. Супроти Москалїв Литовцї так само, як і Українцї, поводили ся більш нїж здер-

жливо. Литовці не орґанізували жадних леґіонів для боротьби проти Німців, як се робили їх сусіди Лотиші; вони з виїмкою нечисленних осіб зовсім не бажали перемоги Росії; переважаюча більшість Литовців стрінула Німців з радістю яко визвольників з російського ярма. Та частина Литовців, що волею чи неволею лишила ся в межах Росії, заховувала ся також супроти Москалів дуже здержливо. Єдина литовська часопись в межах Росії, петербурзька „Lietuvin Balsas“, показувала так само мало спочуття Москалям з нагоди російських поражок і побід, як і московська „Украинская Жизнь“, і займала ся виключно литовськими національними справами та питаннями будучої долї литовського народу. Російські залицяння до литовських утїкачів не робили особливого враження на Литовців. Піддержаннє литовських втїкачів грішми та добродійними уладженнями, перенесеннє литовських ґімназій, семинарів і жіночих проґімназій в ріжні міста Росії і т. ин. не могли примусити Литовців в кілька місяців забути все те лихо, яке Москалї на протязї довгих років завдавали литовському народови. Щоб привернути всеж Литовців на свій бік, російське правительство зважило ся на крайній крок і запропонувало їм наприкінці минулого року національну автономію. Члена Державної Думи, адвоката Ічкаса, покликали до головної кватири до царя, де йому заявили, що Литва має дістати широку автономію та що її основою має бути проєкт, вироблений і поданий правительству литовськими націоналїстами. Але ціна російських обіцянок була вже добре відома Литовцям і навіть пропозиція автономії не поліпшила помітно литовсько-російських відносин. Як мало довіря мало російське правительство до Литовців, видко хочби з того, що їм не позволили утворити загально-національної орґанізації, яка мала обіймати в собі всї литовські запомогові й добродійні товариства.

Як мало вірили Литовці російському правительству, видко і з заяви одного з головних політичних литовських діячів, посла Булата в Думі, який в свій час мав відвагу сказати, що заява поневолених націй Росії до Вільсона містить в собі саму лише правду.

Таким робом війна не розбила Литовців так, як Поляків, на два ворожі табори. Національна політика Литовців по сей і той бік кордону, утвореного лїніями ворожих військ, лишила ся одностайною й суцільною. І ті Литовці, що лишили ся в межах Росії, жадаючи автономії від Росії, в души певно сподївали ся дістати її від Німців. Литовці надто добре знали Росію, щоб вірити в її перемогу.

В сучасній війні Литовці щасливійші від Українців не лише тому, що їх територія вже увільнена від Росії, а й тому, що литовська справа в Німеччині відразу зробила ся ясною і недвозначною. Воєнна й політична ситуація у великій мірі причинили ся до того, що тисячі Литовців у межах Прусії прислужили ся більше до правильного поставлення й розвязки литовської справи ніж міліони Українців у межах Австро-Угорщини до рішення українського питання.

Політичні заступники литовського народу в Прусії багато зробили для популяризації литовської справи в Німеччині. Між ними треба на першім місці зазначити посла до пруської палати послів д-ра Ґайґалата, що словом і пером боронив литовської справи. Поруч з ним виступив цілий ряд письменників і публіцистів в обороні потреб і прав литовського народу: письменник Юрій Шемайтис, Казимир Брунавістис, Аксель Ріпке і т. ин. Найбільші німецькі часописи відкрили гостинно свої шпальти для освітлення литовської справи. Таким робом в Німеччині в часі війни розвинула ся велика література про Литву й Литовців, яка без сумніву значно допомогла німецькому громадянству й правительству зайняти відповідну позицію в литовській справі.

З боку політичних противників Литовців, Поляків, не бракувало, очевидно, старань представити литовську справу з польської точки погляду. Для сього у Поляків були вже трафарети, добре випробовані в противукраїнських походах. В польскім представленню Литовці є навіть не нацією, а купкою „литвоманів", Литва представляєть ся споконвічною польською землею з незначною меншістю литовських темних селян, яких лише Поляки й польська культура урятували від цілковитого змосковщення і т. д.; польська ж опіка над Литовцями, як представляють сї писання, являєть ся єдиною запорукою литовської льояльности супроти Німців. Особливою заїлістю в сих протилитовських виступах відзначив ся „німецький" професор, Поляк А. Брікнер, добре відомий зі своїх противукраїнських памфлєтів, і дістав кілька разів цілком належну відповідь від згаданого вище посла Ґайґалата.

Непогамовані виступи Поляків проти Литовців причинили ся не до затемнення литовської справи в Німеччині, а лише до вияснення литовсько-польських відносин. І сї відносини для Німців цілком ясні. В збірнику „Кольос на глиняних ногах" пише А. Ріпке: „Відколи Литовець пізнав, хто він властиво є, зрозумів він одночасно, що він мусить побороти двох ворогів, коли хоче лишити ся тим, чим він є, — Москаля й Поляка. Коли треба було пірвати російські кайда-

ни, то також потрібно було скинути польську форму, в яку його всаджено; бо й те й друге було для нього чужим і ворожим. І се польсько-литовське противенство є неменш запекле ніж ворожнеча між Литовцями й Москалями. Потреба Литовців відокремити ся від Поляків і всього польського причинила ся до того, що Литовець, оскільки він себе почуває таким, ненавидить ту добу історії свого народу, в яку його вітчина була політично получена з Польшею, саме наслідком довершеної тоді польонізації Литовців; а тому він ні в якім разї і не бажає собі повороту тих часів. Коли-ж Литовець дійшов до такої свідомости — а до неї доходить кождий, що почуває себе Литовцем, — то він бажає на будуче для себе та свого народу не надій минулого часу, яких не здійснити, а лише мирної праці без перешкод з боку російських насильників і польських баламутів. І се він повинен мати під німецькою владою.“

Що Німцї добре поінформовані про істоту литовсько-польських відносин, показують напр. статї в такім поважнім німецькім дневнику, як „Frankfurter Zeitung“. Про положеннє литовського населення навіть в часї російського пануваня говорить ся в числї з 18 лютого 1916 р.: „Старі люде, що ходили ще до польської школи, оповідають, що ученики, які осмілювали ся в школї чи поза школою говорити в осоружній литовській мові, діставали на груди таблицю з написом, з якого сміяла ся цїла школа.“

В тійже самій статї говорить ся і про польонїзаційну полїтику в церкві на Литві. „Де лише було можна, заступали проповіди в литовській мові польськими. А де сього не можна було зробити, там сфанатизована юрба під проводом польських священиків старала ся скандалами та насильствами перешкодити литовському богослуженню.“

З аналїзи литовсько-польських відносин німецькі полїтики дуже легко могли прийти до висновку, який висловив наприкінцї своєї статї Аксель Ріпке, а саме: „Литовська інтелїґенція чесно привітала нас як визвольників і вона буде так довго держати ся сього переконання, доки буде бачити, що Німець міг не лише прогнати Москаля в напрямі до Азії, а і є в силї оборонити Литовця від польських заборчих спроб.“.

Щире бажаннє виконати се останнє з зазначених завдань яскраво помітно у всіх заходах Німеччини щодо Литви. Коли раз в однім офіціяльнім німецькім донесенню Вільну названо через помилку „перлиною Польщі“, то на се віленські Литовцї відповіли таким голосом обурення, що його почули і в Німеч-

чині. Але такі помилки Німцям трапляють ся дуже рідко. Не лише Вільну, а й сувалську ґубернію, яку Москалї полишили в межах Польського Королївства, виділили Німці з варшавського ґенерал-ґубернаторства яко національну литовську територію.

Правда, щодо Литви не видано таких історичних актів, як проклямуваннє самостійности Польського Королївства, але се можна пояснити й тим, що будучі державні відносини Литви до Німеччини будуть у великій мірі иншими нїж Польші до Німеччини. В силї лишаєть ся у всякім разї історична заява Бетмана Гольвеґа, що земель від Балтійського моря аж до волинських болот не повернуть осередні держави Росії. З другого боку теперішнє адміністраційне відокремленнє Литви від Польщі та воля національного розвитку Литовців в окупованім теренї показують, що Литви не мають получити з самостійною Польщею. Теперішні відносини на Литві й численні голоси німецької преси позволяють зробити припущенє, що Литовцї дістануть потрібну для їх національного розвитку автономію під владою Німеччини.

Українці не такі щасливі, як Литовці, вони незабезпечені анї з російського, анї з польського боку. Але український народ щиро бажає лїпшої будуччини Литовцям, з якими він в спільнім державнім орґанізмі пережив одну з славнїйших епох своєї історії. Увільнивши Литву з російського ярма, центральна Европа матиме оборонний вал супроти Росії лише на своїм північнім кордоні; забезпечити-ж себе від Росії на цїлім просторі від Балтійського до Чорного моря може союз держав середньої Европи, лише увільнивши всї ті землї, які колись входили в склад Великого Литовсько-українського Князївства.

Цїна 40 сот.